

Ζητήματα ταυτότητας και ετερότητας στην *Τελευταία μαύρη γάτα* του Ευ. Τριβιζά

Καπούτση Σύρμω

Φιλολόγος, Μ.Δ.Ε. στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση
Δ.Π.Θ.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται τα ιδεολογικά συμφραζόμενα που σχετίζονται με την ετερότητα και τη σχέση που αυτή αναπτύσσει με την ταυτότητα, όπως εγγράφονται στο μυθιστόρημα του Ευγένιου Τριβιζά *Η τελευταία μαύρη γάτα*. Διερευνάται κατά πόσο είναι εμφανής/ενεργητική ή όχι η εν λόγω ιδεολογία μέσα στο έργο, στο γραπτό κείμενο και στην εικονογράφηση και επιχειρείται η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους αναπτύσσεται η πραγμάτευση των περί ετερότητας ζητημάτων τόσο σε λεκτικό όσο και σε θεματικό επίπεδο. Από την ανάλυση των αφηγηματικών του στοιχείων καταδεικνύεται ο πολυσήμαντος, πολυεπίπεδος χαρακτήρας του έργου και η συμβολή του σε μια ουσιαστική και σε βάθος πραγμάτευση του ζητήματος της διαχείρισης της ετερότητας προς την κατεύθυνση της άρσης των στερεοτύπων και της προκατάληψης.

Εισαγωγή

Τα ζητήματα της ταυτότητας και της ετερότητας τίθενται με ιδιαίτερη οξύτητα στην εποχή μας, στις κοινωνίες όπου οι ραγδαίες κοινωνικές και ιδεολογικές μεταβολές θέτουν υπό αμφισβήτηση παραδοσιακές "βεβαιότητες" και απλοϊκά σχήματα ένταξης και διαχωρισμού σε ομάδες. Θέματα ορισμού και διαχείρισης των ταυτοτήτων προβληματίζουν ακόμη περισσότερο, την ώρα που τα στερεότυπα και η προκατάληψη για τον "ξένο" οδηγούν στην ανησυχητική αύξηση εκδηλώσεων ρατσισμού και μισαλλοδοξίας.

Τα στερεότυπα επιτελούν μια σημαντική λειτουργία κατά τη διαδικασία πρόσκτησης της ταυτότητας, αφού διαιωνίζουν την απαραίτητη για τον αυτοκαθορισμό του ατόμου αίσθηση της διαφοράς ανάμεσα στον "εαυτό" και τον "άλλο" (Αμπατζοπούλου, 1998: 161). Συχνά όμως, ο αξιολογικός και γενικευτικός χαρακτήρας των στερεοτύπων για τον "άλλο" οδηγεί σε μια ιεράρχηση που προτάσσει ως ανώτερες τις ιδιότητες της οικείας ομάδας έναντι των υπόλοιπων, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στην προκατάληψη, τον αποκλεισμό, σε ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές. Καθίσταται φανερό πως θέματα διαχείρισης της ταυτότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την πραγμάτευση των ζητημάτων που σχετίζονται με την ετερότητα.

Αναφορικά με τη λογοτεχνία, που ενδιαφέρει εδώ, καθώς αποτελεί προϊόν της εποχής της, δεν μπορεί παρά να επηρεάζεται τόσο από το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο όσο και από τις σύγχρονες της συλλογικές αναπαραστάσεις και κοινωνικές αντιλήψεις (Πάγκαλος, 2001: 107). Επομένως η εικόνα του "άλλου" στα λογοτεχνικά κείμενα, πέρα από επιμέρους διαφοροποιήσεις, εντάσσεται στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και ακολουθεί τις συντελούμενες κοινωνικές μεταβολές που υφίσταται κάθε κοινωνικό σύνολο. Ως φορέας

ιδεολογίας η λογοτεχνία, και μάλιστα η παιδική, σκοπεύει όχι μόνο στην αισθητική απόλαυση, αλλά και στη μετάδοση μηνυμάτων που υπηρετούν τον κοινωνικοποιητικό της χαρακτήρα (Οικονομίδου, 2000: 46- 47, Καλέργης, 1995: 47). Τα λογοτεχνικά κείμενα παίρνουν θέση στο κοινωνικό γίγνεσθαι, άλλοτε υιοθετώντας και επαναλαμβάνοντας τις στερεοτυπικές αντιλήψεις της εποχής, άλλοτε λειτουργώντας ανατρεπτικά και συμβάλλοντας στην αποδόμησή τους.

Η σχέση αυτή της λογοτεχνίας με τη σύγχρονή της πραγματικότητα αναφορικά με το θέμα της ετερότητας αποτελεί αντικείμενο της Πολιτισμικής Εικονολογίας (imagologie) (Αμπατζοπούλου, 1998: 239). Το κεντρικό ζήτημα που τίθεται προς διερεύνηση είναι ο βαθμός στον οποίο τα λογοτεχνικά κείμενα μιας εποχής συμβάλλουν στην αναπαραγωγή ή την αμφισβήτηση των σύγχρονών τους εθνοπολιτισμικών στερεότυπων. Εξετάζεται δηλαδή

«πόσο οι συγγραφείς μιας εποχής, όταν χρησιμοποιούν εικόνες του Άλλου, κρίνουν και υπονομεύουν την κυρίαρχη ιδεολογία, πόσο αποφεύγουν να κολακέψουν τις αισθητικές συνήθειες του αναγνωστικού κοινού, πόσο επινοητικοί και βαθύτερα επαναστατικοί αποδεικνύονται στη χρήση αυτών των εικόνων, και ποιες τεχνικές επινοούν για τον σκοπό αυτό» (Αμπατζοπούλου, 2001: 94).

Στο μυθιστόρημά του *Η τελευταία μαύρη γάτα* ο Ευγένιος Τριβιζάς, κατ' εξοχήν "κληρωτός της εποχής του" (Ζερβού, 2012: 363), δίνει το δικό του στίγμα του αναφορικά με τα περί ετερότητας ζητήματα, συμβάλλοντας με τον τρόπο που τα πραγματεύεται στην προσπάθεια κατάρριψης των σχετικών στερεοτύπων. Στην ανάλυση που ακολουθεί διερευνάται η εγγραφή των σχετικών ιδεολογικών συμφραζομένων τόσο στα αφηγηματικά στοιχεία του κειμένου όσο και στην εικονογράφηση του βιβλίου. Σύμφωνα με τις βασικές αρχές του θεωρητικού μοντέλου της εικονολογικής ανάλυσης (Αμπατζοπούλου, 1998), επιχειρείται η ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους αναπτύσσεται η πραγμάτευση των περί ετερότητας ζητημάτων τόσο σε λεκτικό όσο και σε θεματικό επίπεδο. Εξετάζεται επίσης ο βαθμός μυθοποίησης του ιστορικού και αφηγηματικού χρόνου. Οι γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης, αφού ως κοινωνικό φαινόμενο η γλώσσα εμπεριέχει πλήθος κοινωνικών πληροφοριών, ιδεολογικών μηνυμάτων και παραπληρωματικών νοημάτων (Φραγκουδάκη, 1993: 23). Σε θεματικό επίπεδο διερευνάται η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του "εγώ" και του "άλλου", σχέση που αποκτά κάποτε συγκρουσιακό χαρακτήρα, καθώς

«η ετερότητα αποτελεί την αναγκαία, συστατική, αλλά ταυτόχρονα και πιο προβληματική συνιστώσα της ταυτότητας» (Κωνσταντοπούλου, 2000: 12).

Εξετάζεται επίσης η σχέση λόγου – εικόνας και η συμβολή της στη σύνθεση της εικόνας του "άλλου".

Τίτλος

Ήδη από τον τίτλο τίθενται οι πρώτες νύξεις για το κεντρικό θέμα της ιστορίας: γίνεται λόγος για μια γάτα μαύρη, ένα χαρακτηριστικό που τη διαφοροποιεί από τις άλλες· το γεγονός

ότι είναι η τελευταία παραπέμπει σε κάποιου είδους απειλή, στον κίνδυνο αφανισμού του είδους.

Θέμα

Στα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου ξεδιπλώνεται το βασικό θέμα – πρόβλημα: η καταδίωξη και η εξόντωση των μαύρων γάτων από τους ανθρώπους. Το μαύρο είναι το χρώμα που έχει στοχοποιηθεί περισσότερο από κάθε άλλο στην ανθρώπινη ιστορία, συμβολικά και κυριολεκτικά. Σε ένα πρώτο επίπεδο, μπορούμε να διακρίνουμε αναφορές σε πραγματικά γεγονότα, όπως στις διώξεις των γάτων κατά το Μεσαίωνα¹ ή τη μεγάλη σφαγή των γάτων στο Παρίσι λίγα χρόνια πριν τη Γαλλική Επανάσταση (Ζερβού, 2012: 372).

Βέβαια, καθώς ο ανθρωπομορφισμός και η απώθηση στον κόσμο των ζώων κάθε δύσκολης κατάστασης, όπως τα θέματα που θίγουν οι αφηγήσεις της διαφορετικότητας, συναντιούνται συχνά στην παιδική λογοτεχνία (Περαντωνάκης, 2012: 396), σε ένα δεύτερο επίπεδο διακρίνουμε εμφανείς αναλογίες με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων από τους Ναζί. Αν η εικόνα διευρυνθεί, η ιστορία αφορά κάθε ομάδα που στοχοποιήθηκε ή στοχοποιείται λόγω κάποιου ιδιαίτερου χαρακτηριστικού της, όπως τους μαύρους, τους τσιγγάνους, τους ομοφυλόφιλους, τους μετανάστες (Περαντωνάκης, 2012: 396-398) – ο κατάλογος είναι δυστυχώς μακρύς.

Πλοκή

Η ιδεολογική θέση που αφορά ζητήματα ετερότητας αναπτύσσεται σε όλη την πλοκή του έργου, καθώς παρακολουθούμε τη μετάβαση από την ειρηνική, χωρίς προβλήματα, συνύπαρξη ανθρώπων και γάτων στην αρχή της ιστορίας, στη στοχοποίηση και τη δαιμονοποίηση των μαύρων γάτων στη συνέχεια, που υπηρετείται από μια καλά οργανωμένη προπαγάνδα. Η διαφορά, αν δεν υπάρχει, μπορεί ακόμη και να επινοηθεί, όπως εύστοχα καταδεικνύει η επακόλουθη γενίκευση του διωγμού όλων των γάτων. Όλος ο κρατικός μηχανισμός, τα ΜΜΕ, υποκινούμενοι ομιλητές και προβοκάτορες, αφίσες και συνθήματα γραμμένα παντού, συνθέτουν ένα κλίμα τρομοκρατίας εναντίον των αθώων ζώων, που μετατρέπονται σε αποδιοπομπαίους τράγους για κάθε πρόβλημα της κοινωνίας, κάθε πιθανή κριτική που θα ασκούσαν διαφορετικά στους κυβερνώντες, σε μια ενορχηστρωμένη προσπάθεια αποπροσανατολισμού της κοινής γνώμης. Έτσι, ό,τι πριν αποτελούσε υποκειμενική άποψη μετατρέπεται, χάρη στους μηχανισμούς της εξουσίας, σε αδιαμφισβήτητη αλήθεια (Πανάου, 2012: 390).

Το έργο έχει χαρακτηριστεί "βαθιά πολιτικό" (Κανατσούλη, 2010: 225), αφού μέσα από τις σελίδες του αποκαλύπτεται η διαδικασία υποταγής των πολιτών στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, ο μηχανισμός παραγωγής μισαλλοδοξίας, φανατισμού και ρατσισμού, και οι τραγικές τους συνέπειες. Όμως παρά τον παιδαγωγικό του χαρακτήρα, που διακρίνεται εύκολα από τον επαρκή αναγνώστη, καθώς η ιδεολογία του εγγράφεται ενεργητικά σε όλο το βιβλίο, ο συγγραφέας αποφεύγει με μεγάλη τέχνη το διδακτισμό, γράφοντας μια εκτενή

¹ Βλ. συνέντευξη του συγγραφέα στην Αργυρώ Μποζώνη (2014): <http://www.lifo.gr/team/parastasi/53493> (τελευταία πρόσβαση 28. 4. 2015).

αλληγορία με πρωταγωνιστές γάτους (Περαντωνάκης, 2012: 395) και δίνοντας προτεραιότητα στην αισθητική απόλαυση του κειμένου. Χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Τριβιζάς αναφέρει:

«Προσωπικά όταν γράφω ένα λογοτέχνημα, δεν ξεκινώ από μια θέση, μια άποψη, κάποια ιδεολογία, αλλά από ένα χρώμα, ένα σχήμα, μια εικόνα. Τα υπόλοιπα αναδύονται αβίαστα. Τα ανακαλύπτω κάποια στιγμή εγώ ο ίδιος, ή μερικές φορές τα ανακαλύπτει πρώτος ο αναγνώστης, ο κριτικός ή ο θεωρητικός σχολιαστής. Για παράδειγμα, δεν ξεκίνησα να γράφω τους "Ιππότες της τηγανιτής πατάτας" για να κάνω κήρυγμα κατά της ρύπανσης του περιβάλλοντος, [...] ούτε τώρα γράφω την "Τελευταία μαύρη γάτα" για να στηλιτεύσω το ρατσισμό. Ξεκινάω από μια μαύρη γάτα και την αφήνω να με οδηγήσει εκείνη στις ριψοκίνδυνες νυχτερινές της περιπλανήσεις» (στο Οικονομίδου, 2000: 11-12).

Η καλή λογοτεχνία, όταν μιλά για ιδέες, δεν κραυγάζει, δεν προσπαθεί να επιβάλει, αλλά υπονοεί και συνυποδηλώνει.

Γλώσσα

Η ιδεολογία του έργου υπηρετείται έμμεσα και από τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας χειρίζεται τη γλώσσα, με το χαρακτηριστικό του χιουμοριστικό ύφος. Η παρουσία του χιούμορ δε στοχεύει μόνο στη διασκέδαση και την αισθητική απόλαυση. Οι μηχανισμοί του προσφέρονται για μια κριτική προσέγγιση του κειμένου, και επομένως για την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας στον αναγνώστη (Παπαντωνάκης, 2007: 6). Εξάλλου το χιούμορ δίνει τη δυνατότητα στο συγγραφέα να μιλήσει για ένα τόσο τραγικό θέμα, όπως αυτό του Ολοκαυτώματος, δημιουργώντας παράλληλα την απαραίτητη συναισθηματική αποφόρτιση (Κανατσούλη, 2010: 230).

Το χιούμορ του Τριβιζά αναδύεται τόσο από τις καταστάσεις ("καταστασιακό") όσο και από την ιδιότητα, τυπική του συγγραφέα, χρήση της γλώσσας ("λεκτικό") (Παπαντωνάκης, 2007: 2). Κάποτε, ειρωνικό, λειτουργεί ανατρεπτικά για τα στερεότυπα και την καθεστηκία τάξη: το σωστό δεν είναι ότι οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά αλλά "ότι οι προληπτικοί φέρνουν γρουσουζιά στις μαύρες γάτες" είναι τα τελευταία λόγια του γάτου Κοψονούρη (σ. 166), που ξαφνιάζουν με το πικρό τους χιούμορ, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα την παράνοια των προλήψεων και της δεισιδαιμονίας.

Με την ίδια χιουμοριστική ειρωνεία αντιμετωπίζονται συχνά οι "άλλοι", οι αντίπαλοι του πρωταγωνιστή. Είτε πρόκειται για λογοπαίγνια με το όνομά τους, στοιχεία κάποτε διακειμενικότητας (π.χ. ο αντίζηλος γάτος Ρασμίνος αποκαλείται "Ρασπουτίνος") είτε για ειρωνικές περιγραφές προσώπων (η έκφραση του πρωθυπουργού θυμίζει "νεκροθάφτη που υποφέρει από πονόδοντο", ο υπουργός Οικονομικών περιγράφεται με "μακρύ κιτρινωπό πρόσωπο που θύμιζε μωτρωμένη μούμια") ή καταστάσεων, η παρωδία λειτουργεί υπονομευτικά (Τσιλιμένη, 2010: 280) και αποδομεί πρόσωπα με κοινωνική ισχύ και εξουσία (χαρακτηριστική η σκηνή πρόκλησης χάους στο δείπνο των συνομοτών – φορέων εξουσίας, σσ. 111-113). Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας επισημαίνει εξάλλου: "Δεν είναι η πίστη αλλά η αυθαιρεσία της εξουσίας που κλονίζεται από το χιούμορ και το παράλογο" (Τριβιζάς, 1994: 672). Το ίδιο επιτυγχάνεται με το παιχνίδι μεταξύ κυριολεξίας και μεταφοράς ("Πάει κι αυτός! Υπονομεύτηκε!" είναι το σχόλιο του γάτου για τον διώκτη του που πέφτει σε υπόνομο, σ. 348) ή την επιλογή του ύφους και της γλώσσας που χρησιμοποιούν στις συγκεντρώσεις τους οι εκπρόσωποι των γάτων, που παραπέμπουν σε γνωστούς τύπους φορέων πολιτικής ή άλλης

εξουσίας (Φραγκουδάκη, 1993: 24). Οι νεολογισμοί, χαρακτηριστικοί της γραφής του Τριβιζά, συνθέτουν εδώ μια γατο – διάλεκτο (π.χ. οι λέξεις "αγατούλα", "αγατάδεχτο", "γατάθλιψη", "συνεργάτοι", "γατοσχίστες" κ.ά.) που προσδίδει ρεαλισμό στην απεικόνιση της φανταστικής κοινωνίας των γάτων.

Οπτική γωνία – φωνή

Σημαντική για τον καθορισμό της έμμεσης ιδεολογίας του κειμένου είναι η επιλογή της φωνής του αφηγητή. Εδώ η αφήγηση, πρωτοπρόσωπη, αξιοποιεί την εσωτερική εστίαση, αυτό που ο Stephens ονομάζει "a view from within" (στο Γιαννικοπούλου, 2009) επιτρέποντας έτσι τη συναισθηματική ταύτιση με τον κεντρικό ήρωα/αφηγητή και την ανάπτυξη ενσυναίσθησης για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Ο αφηγητής, ένας μαύρος γάτος, παρακολουθεί από την αρχή την ενορχήστρωση της στοχοποίησης και καταδίωξης του είδους του από τους ανθρώπους και βιώνει ως το τέλος την παρανοϊκή της κλιμάκωση. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του έργου είναι ορατός κι εδώ, καθώς ο λόγος δίνεται στον διαφορετικό, τον διωκόμενο, αναδεικνύοντας τη δική του οπτική γωνία και τη δική του φωνή.

Χαρακτήρες

Γύρω του αναπτύσσονται οι υπόλοιποι χαρακτήρες, πολυάριθμοι και ποικιλόμορφοι, τόσο στην κοινότητα των γάτων όσο και σ' αυτή των ανθρώπων, ενταγμένοι οργανικά στη σύνθεση ενός ρεαλιστικά αποτυπωμένου μωσαϊκού της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς οι δύο κόσμοι συμφύρονται (Ζερβού, 2012: 375). Μέσα από αυτή την πολυπρισματικότητα αίρονται οι γενικεύσεις και οι αφορισμοί, γεγονός που συμβάλλει στην αντιμετώπιση της προκατάληψης και της μονοσήμαντης πρόσληψης του "άλλου". Έτσι, για παράδειγμα, στη διάσκεψη των μαύρων γάτων δεν παρουσιάζεται μια κοινή και ενιαία στάση των συμμετεχόντων, αλλά εμφανίζονται πολλές και διαφορετικές απόψεις και τύποι, γάτοι καλομαθημένοι και αφελείς, γάτοι αρχομανείς και ιδιοτελείς, γάτοι της "καλής" κοινωνίας και γάτοι επαρχιώτες, αυτοί που αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα της κατάστασης και άλλοι που ο μικρόκοσμός τους τους έχει απορροφήσει σε σημείο τέτοιο, ώστε να αδυνατούν να συλλάβουν την πραγματικότητα. Καταδεικνύεται έτσι πόσο σύνθετες μπορεί να είναι οι σχέσεις στο εσωτερικό μιας ομάδας και πώς μπορεί να ενυπάρχει η ετερότητα στην ταυτότητα.

Η έννοια του "άλλου" αναπτύσσεται στη συνέχεια σε μια σειρά από διπολικές σχέσεις, με τις γάτες στον έναν τουλάχιστον πόλο, που εξελίσσονται κατά τη διάρκεια της ιστορίας, θέτοντας υπό εξέταση ή ανατρέποντας στερεότυπα.

Διακρίνονται τα δίπολα:

α) Μαύρες γάτες / γάτες - άνθρωποι:

Μέσα από την εξέλιξη της σχέσης αυτής, στην οποία στηρίζεται η πλοκή του έργου, παρακολουθούμε τη διαδικασία δημιουργίας του "άλλου" ως κινδύνου, απειλής που πρέπει να εξουδετερωθεί, εχθρού που πρέπει να εξοντωθεί. Κηρύσσεται έτσι ένας πόλεμος εναντίον όσων θεωρούνται η ενσάρκωση των δυνάμεων του κακού, που γρήγορα παίρνει τη μορφή γενοκτονίας (Αμπατζοπούλου, 1998: 148). Απλοί, συνηθισμένοι άνθρωποι, σε μια συλλογική

παράκρουση, μετατρέπονται σε ανεξέλεγκτο όχλο, ανέχονται παθητικά τα εγκλήματα και στη συνέχεια γίνονται οι ίδιοι βασανιστές και δολοφόνοι, παρακινημένοι είτε από το μίσος και την προκατάληψη, τη δεισιδαιμονία και το φόβο, είτε από συμφέροντα, πολιτικά ή οικονομικά. Αυτοί που τολμούν να διαφοροποιηθούν είναι λίγοι, φωτεινές εξαιρέσεις που υπηρετούν την αποφυγή της γενίκευσης, αξίζει όμως να σημειωθεί ότι κινούνται στο περιθώριο, όχι στο κέντρο της κοινωνίας: είναι πρόσωπα όπως η Μαριλένα, η φίλη του Μουντζούρη, ένα κοριτσάκι, ακόμη αθώο και αγνό από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, ή η κυρα-Ρήνη, η γυναίκα που ταΐζει και σώζει τις γάτες, που οι άλλοι όμως τη θεωρούν "ιδιόρρυθμη και μισότρελη" (σ.175).

β) Μαύρες γάτες – άλλες γάτες:

Ο "άλλος" δεν είναι μόνο αυτός που ανήκει σε άλλο είδος, η διαστρωμάτωση και η ετερότητα μπορεί να είναι και ενδοομαδική, καθώς οι ταυτοτικές υπαγωγές είναι πολλαπλές και επηρεάζονται από ποικίλους παράγοντες (Δραγώνα, 2007: 20-28). Η πολλαπλότητα αυτή παρουσιάζεται ανάγλυφη στη γατοκοινωνία στα δίπολα:

β.1) Μαύρες γάτες - γάτες άλλου χρώματος:

Στην ώρα του κινδύνου, και ενώ οι μαύρες γάτες στρέφονται προς τις υπόλοιπες, καλώντας τις σε ενότητα και συλλογική ανάληψη δράσης, βιώνουν με τραγικό τρόπο τη διαδικασία της αλλοτρίωσης, της μετατροπής του "δικού μας" σε "ξένο". Αντί να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα ως κοινό και να συνδράμουν τις ομοειδείς τους, οι άλλες γάτες τις απομονώνουν, εμμένουν στη διαφορά και όχι στην ομοιότητα, παρακολουθούν με αδιαφορία την αγωνία τους: "τόσο οι σκέψεις μας όσο και οι ευχές μας θα σας συνοδεύουν στον δίκαιο αγώνα σας. Αλλά κατά τα άλλα, μη μας ανακατεύετε!" (σ. 195).

Άλλοτε εντάσσονται με εσωστρέφεια σε υποομάδες επιρρίπτοντας την ευθύνη η μια στην άλλη, κινούμενες είτε από φόβο για τη δική τους ασφάλεια είτε από ιδιοτέλεια, αφού "όσο λιγοστεύουν οι γάτες, τόσο περισσότερα τα ποντίκια, τα ψαροκέφαλα και οι σκουπιδομεξέδες που αναλογούν σε όσες απομένουν. Μ' άλλα λόγια το κατά κεφαλήν σκουπίδι αυξάνεται" (σ. 201).

β.2) Γάτες προνομιούχες – κεραμιδόγατες:

Σε μια καυστική σάτιρα των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων που παρατηρούνται στην αστική κοινωνία και την κουλτούρα της (Ζερβού, 2012: 365), ο συγγραφέας παρακολουθεί τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του λαϊκού μαύρου πρωταγωνιστή και γάτων ράτσας που απολαμβάνουν όλες τις περιποιήσεις σε πλουσιόσπιτα. Μας παρουσιάζει την ερωτική σχέση που απολαμβάνει ο κεραμιδόγατος με την Γκρατσιέλα, μια λευκή γάτα Αγκύρας που ζει σε έπαυλη, αλλά δηλώνει έτοιμη ν' απαρνηθεί τις ανέσεις της και να απηφήσει κάθε εμπόδιο προκειμένου να ακολουθήσει τον αγαπημένο της. Στην ερώτησή του, γιατί τον αγαπά, η απάντησή της έρχεται αφοπλιστική να δικαιώσει τη μοναδικότητα της διαφορετικότητάς του: "- Εσένα δε σε αγαπάω, αγάπη μου, επειδή είσαι ωραίος! - Μπα; Γιατί με αγαπάς, αγάπη σου; - Επειδή είσαι εσύ" (σ. 32).

Όμως, στη συνέχεια, τα στερεότυπα για την κακομαθημένη πλούσια και τη σχέση της με το λαϊκό ήρωα, που φάνηκαν πριν να καταργούνται, επιβεβαιώνονται θριαμβευτικά, όταν τα μέτρα εναντίον των μαύρων γάτων αρχίζουν να ενέχουν κινδύνους και για όσους τους

συναναστρέφονται. Τότε οι δηλώσεις αποδεικνύονται δύσκολες στην υλοποίησή τους, οι διαφορές γίνονται ορατές ξαφνικά και ενοχλούν. "- Εσένα σε αγαπώ. Δε λέω... Το χρώμα σου είναι που με προβληματίζει" παρατηρεί θορυβημένη η Γκρατσιέλα και αναζητά την ασφάλεια σε μια σχέση με έναν γάτο του κύκλου της (σσ. 122-128). Το τραγικό της τέλος θα λειτουργήσει ως πικρό ειρωνικό σχόλιο στη στάση που επιλέγει να κρατήσει και θα θέσει εκ νέου σε αμφισβήτηση στεγανά και διαχωρισμούς.

Είναι αυτός, εξάλλου, ο ερωτικός αντίζηλος - γάτος που θα προδώσει τη συνέλευση των μαύρων γάτων και θα τους οδηγήσει στον αφανισμό, αποδεικνύοντας πόσο ρευστά μπορεί να είναι τα όρια ανάμεσα στον "δικό μας" και τον "άλλο", τον ξένο, τον εχθρό. Όταν αργότερα θα γενικευθεί η καταδίωξη για όλες τις γάτες, θα αναζητήσει και θα βρει βοήθεια από τον παλιό του ανταγωνιστή, με του οποίου την κατάσταση πια ταυτίζεται, σε μια αντίστροφη επιβεβαίωση της παραπάνω διαπίστωσης, ότι η ταυτότητα και η ετερότητα είναι έννοιες ρευστές, καθώς οι ταυτίσεις μπορούν να μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου ανάλογα με τις συνθήκες (Αμπατζοπούλου, 1998: 161).

γ) Γάτες – άλλα ζώα:

Στην παράλογη καταδίωξη δε συμμετέχουν μόνο άνθρωποι, αλλά και ζώα, κάποτε με χαιρεκακία, όπως τα πουλιά που διασκεδάζουν με το πάθημα του πρωταγωνιστή και θρασυδείλα προσπαθούν να επωφεληθούν από την κατάσταση αδυναμίας στην οποία βρίσκεται ("Θα το 'χουμε να το λέμε ότι τσιμπήσαμε ουρά γάτας", σ. 278) ή η συμμορία της κίσσας που εκμεταλλεύεται την απελπισία των μαύρων γατιών και αισχροκερδεί εγκληματικά σε βάρος τους. Η απεικόνιση τέτοιων συμπεριφορών στα ζώα επιτείνει την αίσθηση της φρίκης και του αδιεξόδου.

Η βοήθεια έρχεται ανέλπιστα, από "συμμάχους" που κερδήθηκαν με την επίδειξη καλοσύνης, σε μια εφαρμογή του μοτίβου της ανταπόδοσης. Έτσι, ο ερωτευμένος τρυποκάρυδος και ο ποντικός Τσαμπατζίκος είναι αυτοί που θα αναδειχθούν σε βοηθούς και σωτήρες του πρωταγωνιστή, ανταποδίδοντας την ευσπλαχνία του στο παρελθόν. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του ποντικού, παρακολουθούμε την κατάρριψη των στερεοτύπων στη σχέση των δύο "παραδοσιακών" εχθρών. "Ποιος να το 'λεγε ότι ο τελευταίος φίλος που θα μου έμενε στον κόσμο αυτό θα ήταν ένα ποντίκι" συλλογίζεται με κατάπληξη ο αφηγητής (σ. 289), μεταφέροντας το μήνυμα ότι οι σχέσεις με τον "άλλο" δεν είναι δεδομένες, στατικές και αδιαπραγμάτευτες, αλλά εξαρτώνται και από την προσωπική μας στάση και συμπεριφορά.

Η προβληματική της αντιμετώπισης της ετερότητας διακρίνεται στην κλιμάκωση της δυστυχίας των μαύρων, αρχικά, γάτων, και στη γενίκευσή της σε όλους τους γάτους στη συνέχεια, που υποφέρουν λόγω μιας διαφορετικότητας η οποία μέχρι πρότινος δεν έμοιαζε να είναι πρόβλημα, αποτελούσε όμως το αντικείμενο μιας προκατάληψης που, υπό τις κατάλληλες συνθήκες, έγινε το γόνιμο έδαφος για τη γιγάντωση του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας. Εξάλλου η αυτάρεσκη επισήμανση της Γκρατσιέλα ότι θέλουν να τη ζευγαρώσουν με γάτο της ράτσας της για να "βγουν καθαρόαιμα γατάκια" αποτελεί ευθεία αναφορά σε θεωρίες όπως αυτή της ευγονικής, προοιωνίζοντας έτσι την εξέλιξη των πραγμάτων.

Απέναντι στα γεγονότα δεν κρατούν όλοι την ίδια στάση, καθώς ο φόβος και η φρίκη κάνουν πολλούς να απαρνούνται την ταυτότητά τους και να προσπαθούν απεγνωσμένα να αφομοιωθούν από την κοινωνία των "κανονικών": Στην προσπάθειά τους ν' αλλάξουν χρώμα

για να σωθούν, άλλοι γάτοι πέφτουν θύματα επιτήδειων και οδηγούνται στο θάνατο και άλλοι μετατρέπονται σε δολοφόνους αθώων, που κι αυτοί γίνονται θύματα λόγω του χρώματός τους ("για να ασπρίσει μια μαύρη γάτα πρέπει να γευτεί την καρδιά ενός κύκνου", σ. 292). Η δαιμονοποίηση του μαύρου χρώματος μετατρέπεται σε γενικευμένη εμμονή, σε μανία για το λευκό: "Ήθελαν όλα να τα ασπρίσουν. Ήθελαν όλα να είναι λευκά, ολόλευκα. Λες και τους είχε πιάσει αμόκ ασπρίσματος".

Κάποτε η απόγνωση οδηγεί τα θύματα όχι μόνο στην άρνηση του εαυτού, αλλά και στην εγκληματική προδοσία, την προσπάθεια για στοχοποίηση των συντρόφων, που γίνονται οι "άλλοι", προκειμένου να κερδίσουν οι ίδιοι τη σωτηρία: "Έλεος... Δεν είμαι εντελώς και παντελώς μαύρος... Αν με αφήσετε ελεύθερο, θα σας δείξω πού κρύβονται οι γνήσιες μαύρες γάτες..." (σ. 188).

Άλλοτε η δυστυχία τους οδηγεί σε πράξεις αυτοκαταστροφικές, καθώς η γενικευμένη παράνοια, η καθολική προπαγάνδα, καθιστούν δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ αλήθειας και ψέματος και τους γεμίζουν ενοχές για την ίδια τους την ύπαρξη: "- Τι νόημα έχει μια αλήθεια που όλοι την αρνούνται; Τι αξία έχει; Τι αντίκρισμα; Μου λες, σε παρακαλώ; Όχι! Όχι! Δεν αξίζει να ζω. Είμαι μια περιττή, μια ανάξια, γρουσουζα γάτα" δηλώνει ο Μουντζούρης λίγο πριν την απόπειρα αυτοκτονίας του (σ. 143), υιοθετώντας πλήρως την ταυτότητα που του επιβάλλει η "αλήθεια" της εξουσίας (Πανάου, 2012: 392). Όταν η απόπειρα αποτύχει, κι αφού επανακτήσει την ψυχραιμία του μετά τη συζήτηση με τον πρωταγωνιστή, ξαναβρίσκει την αυτοεκτίμηση και την υπερηφάνεια για τη μοναδικότητά του και διεκδικεί το δικαίωμα στη διαφορά: "ένα σου εγγυώμαι, θα τα πουλήσω ακριβά το τομάρι μου, το μαύρο, υπέροχο τομάρι μου!" (σ. 152).

Η διαχείριση της ταυτότητας απασχολεί και τον πρωταγωνιστή γάτο: "Θα 'θελα, άραγε, να άλλαζα χρώμα αν ήταν δυνατόν; [...] Και, αν τα κατάφερνα, θα ήμουν εγώ τότε ο ίδιος ή θα ήταν κάποιος άλλος ο εαυτός μου;" αναρωτιέται, αφήνοντας ανοιχτό τον προβληματισμό για τον αναγνώστη (σ. 219). Αν καταφέρνει να επιζήσει είναι γιατί διαφύλαξε την ταυτότητά του ως το τέλος και δεν τη θυσίασε για χάρη της επιβίωσης (Κανατσούλη, 2010: 228).

Τέλος

Το μυθιστόρημα τελειώνει με την αποκατάσταση της κανονικότητας και της ομαλότητας. Με την εισβολή των ποντικών στο νησί, οι άνθρωποι θυμούνται τα πλεονεκτήματα που απολάμβαναν την εποχή που συνυπήρχαν με τις γάτες, επανεκτιμούν την αξία τους και αντιλαμβάνονται την αναγκαιότητά τους. Έτσι, όταν εμφανίζονται ξανά ανάμεσά τους όσες διασώθηκαν από το διωγμό, τις υποδέχονται με ενθουσιασμό, καθώς ο επάρατος ένοχος του χθες μεταβάλλεται στον ένδοξο ήρωα του σήμερα. Η ζωή ξαναβρίσκει τους παλιούς της ρυθμούς, οι γάτες επανεπεντάσσονται στην ανθρώπινη κοινωνία, όχι γιατί επιτεύχθηκαν ανατρεπτικές αλλαγές στις βασικές της δομές και αντιλήψεις, αλλά γιατί η χρησιμότητά τους λειτούργησε αντισταθμιστικά απέναντι στη δυσφήμιση και την προκατάληψη (Πανάου, 2012: 393).

Για μια ακόμη φορά η κοινωνία παρουσιάζεται ποικιλόμορφη σε συμπεριφορές και αντιλήψεις, γεγονός που οδηγεί στην αποφυγή των αφελών ωραιοποιήσεων και γενικεύσεων ή της εξιδανίκευσης· δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίδιοι, ούτε όλες οι γάτες ή τα ποντίκια: "Οι

άνθρωποι φέρονται όπως πάντα. Άλλοι μας λατρεύουν, άλλοι μας αντιπαθούν, άλλοι μας ταΐζουν, άλλοι μας αγνοούν, τρώμε πού και πού καμιά ψιλοκλωτσιά" (σ.355).

Η πραγματικότητα αποτυπώνεται σε μια σειρά από ειρηνικές, καθησυχαστικές σε πρώτο επίπεδο, εικόνες: τα παιδιά παίζουν και τρώνε παγωτά, τα ζευγαράκια περπατούν αγκαλιασμένα, οι γιαγιάδες σπρώχνουν καρότσια με μωρά, η σύντροφος του αφηγητή ταΐζει τα μικρά τους. "Όλα είναι τόσο ήρεμα... τόσο γαλήνια... τόσο ειρηνικά...". Αλλά στις ίδιες αυτές εικόνες υποφώσκει ο κίνδυνος: απ' το μυαλό του αναγνώστη δεν μπορεί να σβηστεί η σκέψη ότι είναι αυτά τα παιδιά και οι ίδιες γιαγιάδες που λίγο καιρό πριν μετατράπηκαν σε απάνθρωπους διώκτες των δύστυχων ζώων· ότι οι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι μπορούν να μεταλλαχθούν σε μισαλλόδοξους δολοφόνους υπό τις κατάλληλες συνθήκες: "Όλοι αυτοί που ήθελαν να μας εξοντώσουν πηγαίνουν τώρα τα πρωινά στη δουλειά τους, κάνουν τα ψώνια τους, γιορτάζουν τα γενέθλιά τους, κόβουν βόλτες στις πλατείες με τα παιδιά τους" (σ.355).

"Πώς είναι δυνατόν να συνέβησαν όλα αυτά;" αναρωτιέται ο αφηγητής, εκφράζοντας τον προβληματισμό και του αναγνώστη, και προσπαθεί να πείσει τον εαυτό του πως ποτέ δεν πρόκειται να ξανασυμβεί κάτι ανάλογο στο μέλλον. Όμως στο βάθος της καρδιάς του το ξέρει, "η τρέλα δε θέλει πολύ για να φουντώσει πάλι, φτου ξανά κι απ' την αρχή..." (σ.358). Τα αποσιωπητικά λειτουργούν ενισχυτικά του προβληματισμού κι αφήνουν ανοιχτό κάθε ενδεχόμενο για τη συνέχεια, καθώς οι μηχανισμοί που καθορίζουν τη σχέση εξουσίας – αλήθειας παραμένουν άθικτοι. Η φράση, που ως μόντο αποτέλεσε την εναρκτήρια της αφήγησης, την ολοκληρώνει σε σχήμα κύκλου, μεταφέροντας με έμφαση το βασικό μήνυμα του έργου, που, όπως όλα τα σημαντικά έργα, παραμένει διαχρονικό και, στις μέρες μας, δυστυχώς, τραγικά επίκαιρο, μια δυσοίωνα προφητεία για το εγγύς ίσως μέλλον. Έτσι, η αίσθηση του καθησυχασμού που δημιουργεί αρχικά η "αίσια" λύση της αποκατάστασης της σχέσης των γατιών με τους ανθρώπους, της αναγνώρισης του ρόλου τους και της ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία, υπονομεύεται συνειδητά από το συγγραφέα, ώστε να μην καταλήξει σε εφησυχασμό, αλλά να θέσει τον αναγνώστη προ των ευθυνών του: την ευθύνη της γνώσης, της διατήρησης της μνήμης, της εγρήγορσης και της αντίδρασης σε κάθε αντίστοιχη, παροντική ή μελλοντική, τρέλα.

Εικονογράφηση

Η εμπνευσμένη εικονογράφηση του Stephen West βρίσκεται σε συμφωνία με το κείμενο, λειτουργεί συμπληρωματικά στη διαμόρφωση της ιδεολογικής του θέσης και την προεκτείνει (Ζερβού, 2012: 379). Η επιλογή της ασπρόμαυρης χρωματικής διαβάθμισης υπογραμμίζει τον τίτλο *μαύρη γάτα* και υπενθυμίζει διαρκώς το κεντρικό θέμα - πρόβλημα, τη στοχοποίηση δηλαδή και την καταδίωξη των μαύρων γατιών. Ο κόσμος που δημιουργείται παραπέμπει άλλοτε σε μια ρεαλιστική απεικόνιση μιας ιστορικής πραγματικότητας, που, αν και δεν προσδιορίζεται χρονικά, έχει αναφορές, ενδυματολογικές και άλλες, στο μεσοπόλεμο και άλλοτε δημιουργεί ένα εφιαλτικό, σχεδόν υπερρεαλιστικό σκηνικό, μια ατμόσφαιρα μυστηρίου ή θρίλερ, που τονίζει τον κίνδυνο και τη μοναξιά του πρωταγωνιστή.

Οι εκφράσεις των ανθρώπων, καθώς τα πρόσωπά τους στρέφονται προς τον αναγνώστη ώστε εύκολα να τις διακρίνει, δηλώνουν με ένταση τα συναισθήματά τους, που κλιμακώνονται στην εξέλιξη των εικόνων από τη δυσαρέσκεια ή την αντιπάθεια ως την οργή, την κακία και το μίσος. Τα τονισμένα σκούρα μάτια, η ομοιομορφία στην έκφραση όλων των

προσώπων σε μια εικόνα, δημιουργούν την αίσθηση ότι πρόκειται για πλάσματα που λειτουργούν υπό την επήρεια μιας μαζικής παράκρουσης, υπνωτισμένα αντικείμενα μιας συλλογικής χειραγώγησης που τους οδηγεί στη μισαλλοδοξία και το φανατισμό.

Τα ζώα δεν είναι ανθρωπόμορφα, διατηρούν τα χαρακτηριστικά τους, απεικονίζονται όμως με ανθρώπινες εκφράσεις, δηλωτικές των συναισθημάτων τους. Καθώς ο κόσμος τους συμφύρεται με αυτόν των ανθρώπων, η ίδια έκφραση μίσους ή χαιρεκακίας αποτυπώνεται σε όλους όσους συμμετέχουν στο εφιαλτικό παιχνίδι της καταδίωξης των άμοιρων γάτων, δημιουργώντας την αίσθηση της γενίκευσης του κακού και του αδιεξόδου.

Ο πρωταγωνιστής μαύρος γάτος είναι πανταχού παρών, σε όλες τις εικόνες αλλά και στις υπόλοιπες σελίδες του βιβλίου: τα ίχνη από τις πατημασιές του, το παιχνίδι με τη φιγούρα του που μισοκρύβεται δημιουργεί την αίσθηση ότι μπαινοβγαίνει στις σελίδες του βιβλίου (Ζερβού, 2012: 379).

Οι διώκτες του άλλοτε παραπέμπουν σε ναζί ή φασίστες, με τα γωνιώδη πρόσωπα, τα κοντοκουρεμένα μαλλιά και τις στολές τους, και άλλοτε, κουκουλοφόροι με άσπρες κουκούλες, δημιουργούν συνειρμούς με την Κου Κλουξ Κλαν (Περαντωνάκης, 2012: 399). Έτσι, παρόλο που οι αναφορές στο βιβλίο θυμίζουν έντονα το διωγμό των Εβραίων κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εμπλουτίζονται και διευρύνονται και σε άλλα σημειώματα, στις ρατσιστικές επιθέσεις εναντίον των μαύρων, αλλά και κάθε άλλης ομάδας που στοχοποιείται και διώκεται εξαιτίας της διαφορετικότητάς της.

Επιλογικά

Ο σύνθετος και πολυεπίπεδος χαρακτήρας του έργου έχει εγείρει συζητήσεις μεταξύ των μελετητών τόσο για το λογοτεχνικό είδος στο οποίο ανήκει, αν πρόκειται δηλαδή για μυθιστόρημα, παραμύθι ή φάρσα, όσο και για το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται (Κανατσούλη, 2010: 232, Ζερβού, 2012: 365, κ.ά.). Το βιβλίο απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες, στους μικρότερους, που θα απολαύσουν το κείμενο, και σε μεγαλύτερους, που έχουν τη γνώση, την εμπειρία και την ωριμότητα να προχωρήσουν σε βαθύτερα επίπεδα πρόσληψης, όχι μόνο στην εσωτερική αλλά και στην εξωτερική ανάγνωση του κειμένου (Κανατσούλη, 2002: 43-44). Εξάλλου ο παρωδιακός λόγος απευθύνεται a priori σε όλες τις ηλικίες, καθώς επιτρέπει διαφορετικά επίπεδα πρόσληψης και κατανόησης κάθε φορά (Ζερβού, 2012: 381).

Οι σκηνές βίας που περιέχονται καθιστούν το βιβλίο καταλληλότερο για μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά, ώστε το επίπεδο των αναγνωστών να μπορεί να ταυτιστεί μ' αυτό του εννοούμενου αναγνώστη που εγγράφεται στο έργο (Οικονομίδου, 2000: 65-70).

Καθώς η λογοτεχνία

«αποτελεί φορέα ορισμών της κουλτούρας και της κοινωνίας, η διδασκαλία της και η ανίχνευση των αρθρούμενων λόγων ανακατασκευάζει ταυτότητες ή ισχυροποιεί τις ήδη υπάρχουσες» (Χοντολίδου, 2007: 36).

Είναι σημαντικό επομένως να έρχονται τα παιδιά σε επαφή με κείμενα όπως αυτό, τόσο κατ' ιδίαν όσο και κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς υπηρετούν με επιτυχία τους σκοπούς της προσωπικής τους ανάπτυξης και κοινωνικοποίησης (Κανατσούλη, 2000: 27-29) και τους βοηθούν να κατανοήσουν ότι ο λόγος για γλωσσική, φυλετική ή πολιτισμική

υπεροχή αποτελεί μια ιδεοληψία, μια ιδεολογική κατασκευή που εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς, και όχι την αδιαμφισβήτητη και μοναδική πραγματικότητα (Αποστολίδου, Καπλάνη & Χοντολίδου, 2004). Ζητήματα, εξάλλου, που αναδεικνύονται στις σελίδες του βιβλίου, όπως η διαδικασία ανάπτυξης του ρατσισμού, του φανατισμού και της μισαλλοδοξίας, οι αιτίες και οι συνέπειές τους, οι τεχνικές χειραγώγησης της κοινής γνώμης, η ευθύνη των πολιτών για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι θέματα που η διερεύνησή τους συμβάλλει στην ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού στα παιδιά και υπηρετεί μια παιδαγωγική της ειρήνης (Προκόβας, 1990: 251-262). Άλλωστε το βιβλίο αποτελεί ένα ιδανικό μέσο για να γίνουν κατανοητά τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ή άλλες περίοδοι εθνοκαθάρσεων και γενοκτονιών, σε μια διαθεματική προσέγγιση ιστορίας, λογοτεχνίας και γλώσσας.

Ο φόβος απέναντι στο ξένο είναι υπαρκτός, ο στείρος στιγματισμός του στο όνομα ενός αόριστου ανθρωπισμού δεν αρκεί· οφείλει να γίνει αντικείμενο συστηματικής πραγμάτευσης, εάν θέλουμε να έχουμε ουσιαστικές και μόνιμες αλλαγές στην ιδεολογία και στη συμπεριφορά των παιδιών (Αποστολίδου κ.ά., 2004). Η συνεισφορά κειμένων πολυσήμαντων, όπως *Η τελευταία μαύρη γάτα* του Τριβιζά, προς την κατεύθυνση αυτή είναι πολύτιμη.

Βιβλιογραφία

Αμπατζοπούλου, Φ. (2001). 'Η πολιτισμική εικονολογία και οι στόχοι της', *Διαβάζω*, τ.417: 92-95.

Αμπατζοπούλου, Φ. (1998). *Ο Άλλος εν διωγμό: Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Αθήνα, Θεμέλιο.

Αποστολίδου, Β., Καπλάνη, Β., & Χοντολίδου, Ε. (2004). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Γιαννικοπούλου, Α. (2009). 'Άμεσα και Έμμεσα Ιδεολογικά Μηνύματα στο Διαπολιτισμικό εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο', *Κείμενα*, τ.9. (Διαθέσιμο: http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=144:p7t9&catid=53:tefxos9&Itemid=88, προσπελάστηκε στις 10. 9. 2016).

Δραγώνα, Θ. (2007). *Ταυτότητα και εκπαίδευση*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ζερβού, Α. (2012). 'Σημειώσεις για μια ανάγνωση της Τελευταίας μαύρης γάτας ή Ευγένιος ο παρωδός', στο Ε. Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σσ. 363-383.

Καλέργης, Η. (1995). 'Το πρόβλημα της ιδεολογίας στα παιδικά λογοτεχνήματα', στο Α. Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη Α΄*, Αθήνα, Καστανιώτης, σσ. 41-55.

Κανατσούλη, Μ. (2000). *Ιδεολογικές Διαστάσεις της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω.

Κανατσούλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press.

Κανατσούλη, Μ. (2010). 'Διήγηση περί ολοκληρωτισμού για παιδιά: Τα μαγικά μαξιλάρια και Η τελευταία μαύρη γάτα του Ευγένιου Τριβιζά', στο Γ. Παπαντωνάκη, & Δ.

Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Αθήνα, Πατάκης, σσ. 258-270.

Κωνσταντοπούλου, Χ. (2000). 'Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών', στο Χ. Κωνσταντοπούλου, Λ. Μαράτου, Αλιπράντη, Δ. Γερμανός, & Θ. Οικονόμου (επιμ.), «*Εμείς*» και οι «*άλλοι*»: αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, Τυπωθήτω, σσ. 11-30.

Οικονομίδου, Σ. (2000). *Χίλιες και Μία Ανατροπές. Η νεοτερικότητα στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες*, Αθήνα, Ελληνικά γράμματα.

Πάγκαλος, Β. (2001). 'Μεταμόρφωση και εικονολογία: Ο πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας του Ιάκωβου Πιτζιπίου', *Διαβάζω*, τ. 417: 107-112.

Πανάου, Π. (2012). 'Βιο-εξουσία και Αλήθεια: διαβάζοντας την Τελευταία μαύρη γάτα με τον Michel Foucault', στο Ε. Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σσ. 385-394.

Παπαντωνάκης, Γ. (2007). 'Ευγένιος Τριβιζάς: Παραμύθια από τη χώρα των χαμένων χαρταετών', *Κείμενα*, τ.6: 1-17. (Διαθέσιμο: <http://keimena.ece.uth.gr/main/t6/arhtra/tefxos6/downloads/papantonakis.pdf>, προσπελάστηκε στις 14. 9. 2016).

Περαντωνάκης, Γ. (2012). 'Ο γατόκοσμος ως συνεκδοχικό σκηνικό. Η Τελευταία μαύρη γάτα και η επιβολή του ρατσισμού', στο Ε. Τριβιζάς, *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σσ. 395-400.

Προκόβας, Κ. (1990). 'Τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου και η Παιδαγωγική της Ειρήνης', στο Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Εκπαίδευση για την ειρήνη και τα δικαιώματα του ανθρώπου*, Θεσσαλονίκη, Εργαστήριο Εκπαίδευσης για την Ειρήνη, σσ. 251-262.

Τριβιζάς, Ε. (1994). 'Το χιούμορ και το παράλογο στην παιδική Λογοτεχνία', *Η λέξη*, τ.118: 667-677.

Τριβιζάς, Ε. (2012). *Η τελευταία μαύρη γάτα*, Αθήνα, Μεταίχμιο.

Τσιλιμένη, Τ. (2010). 'Μορφές και πρότυπα εξουσίας σε τέσσερα λογοτεχνικά κείμενα του Ευγένιου Τριβιζά', στο Γ. Παπαντωνάκη, & Δ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Εξουσία και δύναμη στην παιδική και νεανική λογοτεχνία*, Αθήνα, Πατάκης, σσ. 279-289.

Φραγκουδάκη, Α. (1993). *Γλώσσα και ιδεολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας.

Χοντολίδου, Ε. (2007). *Ταυτότητες και λογοτεχνία στο σχολείο*, Αθήνα, ΥΠΕΠΘ - Πανεπιστήμιο Αθηνών.